Orla Ygberg – arkitekt på Särö

Av LARS NELLDE

För de allra flesta är arkitekten Orla Ygberg lika okänd som den gamla badorten Särö är välbekant. Till största delen beror detta på att Ygbergs insats som arkitekt resulterade i en jämförelsevis liten, lokalt begränsad produktion och att han varken nådde nationell eller regional ryktbarhet. Under 1900-talets början kom emellertid Ygbergs idéer att till stor del prägla den nyproduktion av villor, som då ägde rum på Särö.

Det var i samband med att jag sommaren 1979 utförde en kulturhistorisk inventering av Särö, en dryg mil norr om Kungsbacka, som jag för första gången träffade på namnet Orla Ygberg. Av de villor som byggdes under 1900-talets första decennier, var det framförallt några som fångade mitt intresse, genom att de utformats på ett mycket särpräglat sätt. Efterforskningar ledde fram till att de ritats av Orla Ygberg. Vem var nu det? De personhistoriska uppgifterna visade sig mycket knapphändiga.

Biografi

Namnet Ygberg är emellertid väl sammanlänkat med Särö, eftersom grosshandlaren Hans L Ygberg från Göteborg var ägare av Särö-egendomen mellan 1898–1917. Sonen Orla var näst äldsta barnet i en syskonskara av fem. Han föddes i Göteborg 1886 och fick sin utbildning till arkitekt i Tyskland, närmare bestämt på Technikum i Hilburghausen, under 1900-talets första decennium. Efter avslutade studier återvände han till Göteborg och Särö, dit hans verksamhet kom att förläggas.

Orla Ygberg var inte någon produktiv arkitekt, utan hans samlade produktion omfattade endast tio byggnader, samtliga utom en belägna på Särö. Därtill kan fogas ett antal förslagsritningar som av olika anledningar aldrig kom till förverkligande. En uppskattning av det totala antalet ritningar är inte möjlig att göra, då jag endast lyckats spåra några enstaka exemplar. Under senare delen av sitt liv var Orla Ygberg sjuklig, ett faktum som sannolikt inverkade menligt på hans produktivitet. Han levde ogift och avled 1935.

Särö – byggnader och miljö

För att bättre kunna förankra och beskriva Ygbergs byggnader fordras en kort bakgrundsskiss av Särös miljö och den bebyggelse som vuxit fram där under århundradenas lopp, samt de idéströmningar som rådde inom arkitekturen vid tiden för hans verksamhet.

Särö, ursprungligen brukad som kronogård under medeltiden och senare som säteri, är förmodligen mest känd som en exklusiv badort för familjer ur den göteborgska överklassen. Förutom byggnader för säteriets behov, som byggts i traditionell stil, fick Särö till stor del sin karaktär bestämd av badortstidens små villor och större paviljonger, med uthyrningsrum och gemenskapsutrymmen, delvis i lokal stil. Husen hade oftast ljusmålade träpanelfasader och var försedda med tidstypiska snickeriutsmyckningar. I enlighet med de ideal som genomsyrade badortslivet förlades villorna till skuggiga platser i norr- eller österlägen, i skydd för solen. Det var en öppen villamiljö som inramades av en rik och mäktig växtlighet, närmast en slags "herrgårdskultur", som präglats under säteritiden och som sedan vidmakthållits under bodortsepoken. Särö är ett av de få områden längs Västkusten som undansluppit den skövling av trädbeståndet, som på andra håll drabbade kustlandskapet.

Badortsepoken varade fr o m 1830-talet fram till 1900-talets början, då badortsmiljön gradvis kom att förändra karaktär till följd av att det institutionella havsbadandet med speciella badterminer och medicinskt betingade regler för dagligt liv, kom att ersättas av ett fritt badande utefter kusterna. Bebyggelsen kom därmed att ändra karaktär. Istället för de enkla sommarvillorna i lokal tradition, i en öppen villamiljö, byggdes villor med ett annat formspråk, mer individuellt utformade. Stora villaträdgårdar kom till och en markerad avgränsning, ett slags "splendid isolation" mellan villahushållen blev påtaglig. Det sker också en gradvis övergång till permanent bosättning fr o m 1900-talets första decennium.

Genom ökat välstånd hos villaägarna och till följd av nya stilideal inom arkitekturen, kom stora delar av bebyggelsen att få en representativ utformning, i många fall väsensskild från badortstidens enkelt utformade sommarvillor.

Mellan 1909–1920 skedde ett kraftigt tillskott av bebyggelsen på Särö, då sammanlagt 19 villor byggdes. Eftersom 10 av husen ritades av Ygberg, kan man med fog påstå, att han präglade nyproduktionen under perioden. De tio byggnaderna utgör Ygbergs samlade produktion med undantag för Ekenässkolan, f d Släps södra skola, i närheten av Särö. Skolbyggnaderna uppfördes omkring 1917.

Att fadern var välbeställd och dessutom ägde Särö, hade naturligtvis stor betydelse för Orla Ygberg. Han var ekonomiskt oberoende och kunde driva sin arkitektrörelse nära nog som en hobbyverksamhet. Faderns kontaktnät öppnade sannolikt också möjligheter att finna byggherrar. Inom den socialt avgränsade krets, som vistades på Särö spreds sannolikt kännedomen om Orla Ygbergs förtjänster som arkitekt genom informella kanaler. Han var väl förtrogen med både Särös särpräglade miljö och de regler och normer som gällde för den grupp välbeställda människor som kom att utgöra hans kunder.

Tidsandan

Slutet av 1800-talet och början av 1900-talet innebar ett rikt flöde av idéer från utlandet. Den svenska villaarkitekturen utvecklades under intim påverkan främst från England och USA. I England förespråkades en individualism där den egna villan spelade stor roll. Samhörigheten med naturen och traditionella byggnadssätt betonades. Hygienism och soldyrkan fick till följd att rummen planerades så att solljuset kom in i de olika rummen vid önskad tidpunkt. Även en friare planlösning med rum avskilda från varandra har sitt ursprung i England. Speciellt viktig var sovrummens avskildhet. Öppna rumssammanhang, gavlarnas betoning samt loggior och verandor är amerikanska stildrag som förespråkades. De amerikanska och engelska förebilderna florerade i svensk fackpress omkring sekelskiftet. Under 1900-talets första decennium spreds engelska idéer via Tyskland.

Redan vid sekelskiftet 1900 hade de svenska arkitekterna börjat låna drag från allmogekulturen. Det utvecklade sig till en slags primitivism, där överklassens behov att fly från representativiteten i stadsvåningarna betonades. Naturkänslan var en viktig del i detta. Det nationella skulle också betonas. Oftast blev det en ytlig anknytning till allmogebebyggelsen, som yttrade sig i användandet av detaljer som exempelvis kronskorstenar med skottehallar, förstukvistar och tätt-

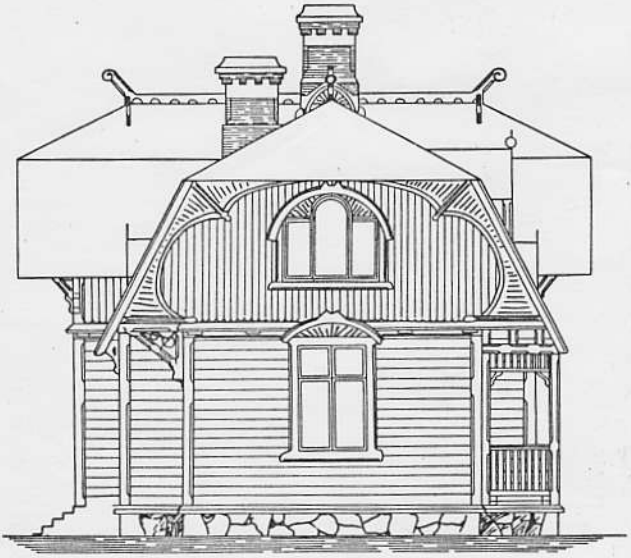

Fig. 1. Ritningsförslag till villa (1903) av den då endast 17-årige Orla Ygberg. Blandningen av olika stilar är det som mest kännetecknar förslaget.

Renritning av kopia: Birgitta Nygren 1980.

spröjsade fönster. En viktig inspirationskälla vid sidan av arkitekritade villor var den ström av mönsterböcker och tekniska tidskrifter som kom ut strax efter sekelskiftet. I böckerna blandades nationella och utländska förebilder. Ett karakteristiskt drag är villornas lugnare utformning, då bl a torn har börjat försvinna.

Ygberg som arkitekt

I enlighet med de nya idealen kom Särös villor fr o m 1900-talets början att läggas mer exponerat för solljuset än tidigare. Det är först nu som västerläget tas i anspråk. Dessutom lokaliserades husen ofta till undanskymda platser på eller i bergssluttningar. Närmiljöerna gavs ett slags vildmarksprägel. I ljuset av nämnda förhållanden bör Orla Ygbergs arkitektverksamhet beskrivas.

I ett ritningsförslag till en villa från 1903 (före studietiden i Tyskland) framstår hans arkitektur som mycket omogen jämfört med senare verk. Fig. 1. Stildrag

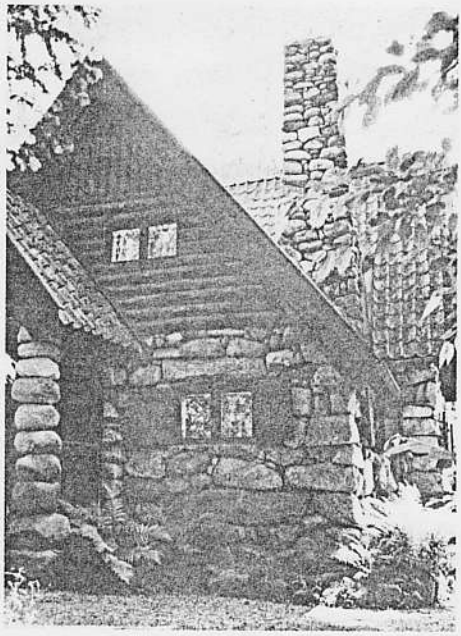

Fig. 2. "Stenstugan" i Nordanskog är kanske Ygbergs mest exentriska byggnad. Ett "sagohus" där naturromantiken drivits till sin spets.
Foto: Lars Nellde 1979.

från bl a schweizeri-, den fornnordiska och den amerikanska "stick style" arkitekturen har blandats med inslag från traditionell svensk trähusbebyggelse.

Ett av de hus som tidigast kom till utförande och som samtidigt är det mest egenartade av Ygbergs samtliga byggnader är "Stenstugan". Fig. 2.

På en undanskymd plats i Nordanskog strax invid en bergssluttning uppfördes huset 1909–10. Den ursprungliga byggnadskroppen har korsformig plan med branta sadeltak täckta med enkupigt tegel. Bottenvåningen består av obearbetade naturstensblock, som staplats på ett oregelbundet sätt. Även den smala, höga skorstenen och förstukvistens stödstolpar har utformats på detta sätt. Gavlarna, som i det närmaste utgör byggnadens huvudmotiv, är klädda med brunmålad stockpanel, liggande i den nedre delen och stående i gavelspetsen. De mycket små och tättspröjsade fönstren har dragits in från huslivet. Det vilar en trolsk stämning, ett sagoskimmer över byggnaden. Samhörigheten med den omgivande mil-

Fig. 3. Ritning till "Strandstugan". Den visuella tyngdpunktens förskjutning nedåt framgår tydligt, bl a genom takfallens brytning utåt.
Renritning av kopia: Birgitta Nygren 1980.

jön är mycket påtaglig. Huset har formats som en organisk del av naturen. Släktskapet med England (John Ruskin och A G Pugin) är starkt. Materialväxlingen, gavlarnas variation med liggande och stående panel samt eldstadens placering vid ytterväggen låter ana amerikanska influenser.

Orla Ygbergs övriga byggnader har inte på långt när getts en så extrem utformning som "Stenstugan". Det är en blandning av utländska och inhemska förebilder med nationalromantiska förtecken, som främst kommer till uttryck i formspråket. Dessutom fogar han egna idéer till byggnaderna. Det är inte möjligt att fastställa vilken roll den tidens mönsterböcker för egnahemsvillor, arkitekturtidskrifter m m kan ha spelat som inspirationskällor. Den tyska villaarkitekturen tycks emellertid inte haft något avgörande inflytande. Däremot kan Tysklandstiden inneburit ökad kännedom om framförallt de engelska ideal, som under 1900-talets början spreds via Tyskland.

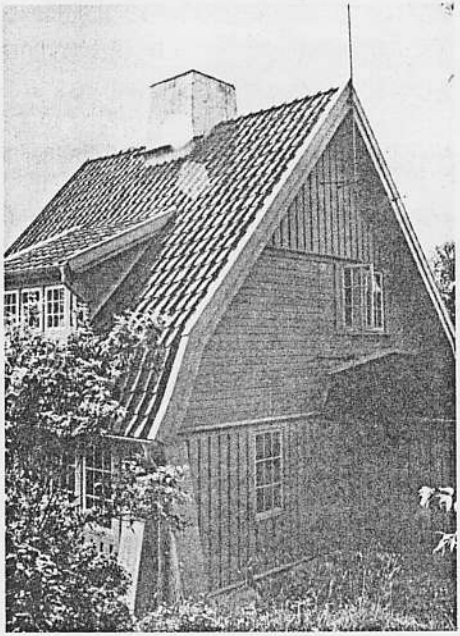

Fig. 4. I "Täppans" arkitektur har flera av Ygbergs mest karakteristiska formelement kommit till användning, bl a strävpelarna, den breda grundmuren, skorstenen med skottehallar samt variationen av träpanelen.

Foto: Lars Nellde 1979.

I "Strandstugan" (1911) fig. 3, "Furukulle" (1912) och "Täppan" (1914, fig. 4) finns många av de karakteristiska formelement, som Ygberg använde sig av. Husen är samtliga i 1½ våning. "Furukulle" och "Täppan" är egentligen tvåvåningshus, där övervåningen lagts under ett brett sadeltak för att motverka vertikaleffekten. Husen har kvadratisk planform, som lagts på en kraftig grundmur, som skjuter ut utanför huslivet. De vitkalkade murarna har en oregelbunden och grov yta, som gör att övergången mellan mark och hus får ett markerat samband. Byggnaderna har klätts med grå träpanel som varierats. "Täppan" och "Furukulle" har stående lockpanel i nedervåningarna, medan de höga övervåningarna har liggande panel i gavelns nederdel och gavelspetsen åter stående panel. Den liggande panelen, som är fasspåntad hos "Täppan" respektive panel på förvand-

ring hos "Furukulle", motverkar höjdintrycket, som de branta sadeltaken annars ger. "Strandstugan" har panel på förvandring i bottenvåningen och lockpanel i gavlarna.

Andra formelement, som motverkar intrycket av höjd, är de låga bottenvåningarna, utsvängt takfall strax ovanför takfoten samt de strävpelare som lagts vid hörnen, och som enbart har dekorativ funktion. Möjligen kan idén hämtats från timmerbyggnadskonstens knutlådor. Strävpelarnas diagonala verkan skjuter tyngdpunkten nedåt och ger tillsammans med grundmurens storlek och stabilitet, den samlade planen och den horisontella panelen husen ett vilande intryck. Tidstypiska drag i nationalromantisk anda är de tättspröjsade fönstren, enkla, breda vindskivor och de breda vitkalkade skorstenarna med skottehallar. Murstocken har på svenskt vis lagts i husens mitt. Gavlarna är liksom hos "Stenstugan" byggnadens huvudfasader. Ett återkommande motiv med amerikanskt ursprung är loggian, vilken fungerar som en zon mellan ute och inne, en övergång mellan husets intimitet och den utanförliggande naturen. Loggian sänker också husens visuella tyngdpunkt.

I andra byggnader återkommer samma motiv oavsett om det är privatvillor eller byggnader av mer officiell karaktär, som Lokmannahemmet, rekreationshem för Sveriges lokmän och Ekenässkolan i Släp. De nationalromantiska dragen har i dessa båda byggnader getts en anstrykning av klassicism.

Vid planeringen av villainteriörerna har sovrummens avskildhet betonats i enlighet med tidens utländska ideal. De ligger genomgående på övervåningarna. Bottenvåningarna upptar en separat köksavdelning med kök, serveringsrum som en buffert mot matsalen och i en del fall även domestik (jungfrukammare). Köks- och tjänstefolksutrymmen lades åt norr eller öster, dvs åt håll med sämst ljusinsläpp.

Trots att de representativa utrymmena från stadsvåningarna slopats, vilket också ingick i de idealbilder som förespråkades av nationalromantikens arkitekter, har servicefunktionen bibehållits. Primitiviteten skulle ändå hållas inom vissa gränser. Köksavdelningen hade vanligtvis en egen ingång. Från tamburen eller hallen nådde man vanligen endast vardagsrummet, som kompletterades av en matsal. Loggian var sammanbunden med vardagsrummet.

Byggherrens personliga åsikter får anses ha spelat en stor roll vid planeringen av villorna, bl a med avseende på storlek, detaljutformning och husens innehåll samt vid valet av byggplats. Med en husläkares kunskaper om sina patienter har Ygberg sannolikt verkat bland sina beställare på Särö, med avsikten att åt över-

Fig. 5. De upprepade gavelmotiven, de tättspröjsade fönstren samt de enkla fönster- och dörrbrädorna är återkommande motiv hos Ygbergs villor. Här är det Villa Solvik.
Foto: Lars Nellde 1979.

klassen skapa en kompensation för eller komplement till den verklighet i städerna, som urbanisering och industrialism åstadkommit. Genom att sammansmälta utländska och nationella stilelement till en i många fall både "behaglig" och kvalitativ helhet har han lämnat ett icke oföraktligt bidrag till byggnadsbeståndet på Särö. Fig. 5.

Lars Nellde

Byggnader av Orla Ygberg

Särö 1:355 "Stenstugan"	1909–10
Särö 1:301 "Strandstugan"	1911
Särö 1:299, 1:300 "Furukulle"	1912
Särö 1:441 "Lokmannahemmet"	1913
Särö 1:314 "Solvik"	1914
Särö 1:312 "Glimt"	1914
Särö 1:310 "Täppan"	1914
Särö 1:330 "Boet"	1917
Särö 1:320 "Klasegården"	1917
Algusered 1:134 Ekenässkolan	ca 1920

KÄLLOR OCH LITTERATUR

NORDIN, ERIK, Träbyggande under 1800-talet, nr 16 i serien Den nordiska trästaden. Stockholm 1972.
PAULSSON, GREGOR, Svensk stad, tredje tryckningen, Lund 1976.
STACKELL, LARS, Västkusten förr, Östervåla 1975.
STAVENOW-HIDEMARK, ELISABET, Villabebyggelse i Sverige 1905–1925, Lund 1971.
SÄRÖ, Kulturhistorisk inventering, Landsantikvarien i Halmstad 1979.

Arkiven på följande institutioner har utnyttjats:
Stiftelsen Hallands länsmuseer, Halmstad och Varberg,
Nordhallands hembygdsförening.

Personliga kontakter med
KLAS HEYMAN, Göteborg, som varit till stor hjälp vid framtagandet av underlagsmaterialet.
ELEONOR och ROY NYBERG, Göteborg.
HARRY YGBERG, Göteborg.

Summary:

Orla Ygberg – an architect in Särö

By LARS NELLDE

To most people the architect Orla Ygberg is rather unknown, mostly due to his relativel small and localy restricted production.

He learned the profession in Hilburghausen, Germany, at the beginning of the century At that time English and American influences dominated the architectural field.

All his cottages were located at Särö, an old country estate, and between 1830–1910 a wel known bathing resort for the upper classes. During that period the small cottages and pa vilions were built in a local style, a kind of panel-work architecture.

A majority of the houses from the period 1909–1930 were designed by Ygberg and partl intended for permanent use.

The leading feature of the work of Orla Ygberg is the use of elements from the Angl American and the Swedish national romantic styles. The details are combined in a harmoni whole. Other features of his architecture are the organic connection between ground an house, the rhythmic use of horizontal and vertical wood-panel, buttresses in the corners an high gable roofs.

Early in the 20th century houses were built in the region of Särö for people of the upp classes. Country-life was to serve as periodic compensation for urban life.

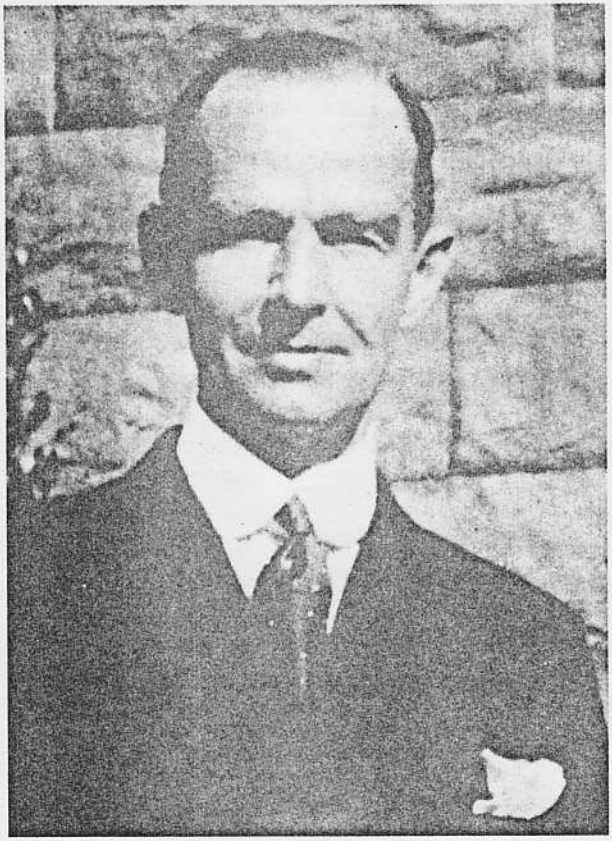

Orla Ygberg (1886–1935) fotograferad år 1934 under vistelsen på Ulricehamns sanatorium.

Orla Ygbergs arkitektinsats ligger i stort sett före 1920. Tiden efter 1920 utförde han endast enstaka renoverings- och tillbyggnadsuppdrag. I slutet av 1920-talet ingick han trolovning med Signe Kjellgren, Göteborg, och 1932 föddes en dotter, Eleonor.

År 1931 blev han hjärtsjuk och vistades från september 1934 på sanatorier i Ulricehamn och Alafors, där han avled i maj 1935.

Foto i privat ägo.